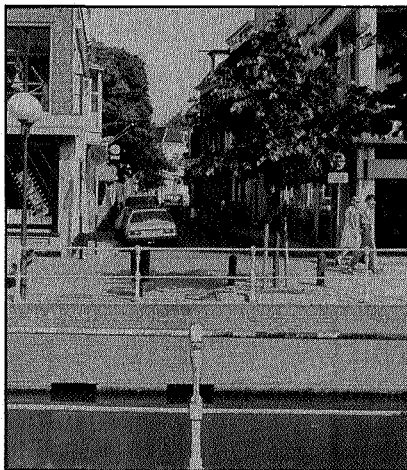

DOKKUMER EE

Jan Abrahamse, Hans Koppen

De beschrijving van de Dokkumer Ee is de laatste in de serie van Noord-Nederlandse rivieren die in de afgelopen 3 jaar in Noordbreedte is verschenen. Achtereenvolgens zijn artikelen verschenen over de Lauwers (79-1), Drentse A (79-2), Reitdiep (97-3), Hunze (79-4), Westerwoldse A (79-5), Linde (79-6), Tjonger (80-1), Reest (80-3) en Boorne (80-5). De Dokkumer Ee is ook wel de merkwaardigste van alle Noord-Nederlandse rivieren. Voor een belangrijk gedeelte gekanaliseerd en rechtgetrokken stroomt hij van Leeuwarden via Wijs, Bartlehiem en Birdaard naar Dokkum; vandaar loopt hij als Dokkumer Grootdiep naar de Lauwerseer. Bij Dokkumer Nieuwe Zijlen verandert de naam in Dokkumerdiep, als voortzetting van een afgesneden meander ten zuiden van Engwierum, die Oud Dokkumerdiep heet. Nog vreemder is dat de rivier - als je die nog zo kunt noemen - eigenlijk uit 3 riviertjes heeft bestaan. De eerste stroomde vanuit het Noorden naar Leeuwarden en mondde uit in de vroegere Middellzee, een tweede die ten zuidwesten van Birdaard in het inmiddels drooggemalen Bornemeer ontsprong en een derde riviertje dat in het Klaarkampstermeer gelegen tussen Birdaard en Dokkum ontsprong. De drie riviertjes werden door kanalen met elkaar verbonden. De auteurs hebben de huidige Dokkumer Ee met een kano verkend op 29 en 30 juli.

Enige kilometers ten zuid-oosten van de Dokkumer Ee en het Dokkumer Grootdiep dagzoomt het pleistocene Fries-Drentse keileem- en zandplateau. Naar het westen en noorden duikt dit plateau onder marine afzetting weg. In het pleistocene oppervlak zijn tijdens het Saalien (200.000-100.000 jaar geleden) rivierdalen geërodeerd. Deze dalen, die nu in

De Nieuwstad in Leeuwarden tegenover de Waag, waar de Ee heeft gelopen

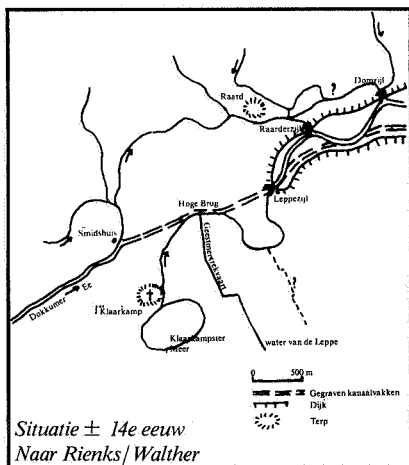
Noord-Friesland diep onder de oppervlakte liggen, hebben in belangrijke mate het verloop van de oer-Boorne en de oer-Hunze bepaald. Op deze eertijds grote rivieren warden meerdere kleine rivieren af.

Het landschap

Het landschap van Noord-Friesland zoals we dat nu kennen kreeg zijn vorm tijdens het Holoceen (laatste 10.000 jaar). Twee factoren waren daarop van grote invloed, de zee en de mens. Om met de zee te beginnen; gedurende het Holoceen zijn er perioden geweest waarin de zee op agressieve wijze het land binnendrong door middel van stormvloed en overstromingen, en perioden waar in het rustiger toe ging. Deze perioden worden respectievelijk transgressies en regressies genoemd.

Rond 6500 jaar geleden drong tijdens zo'n

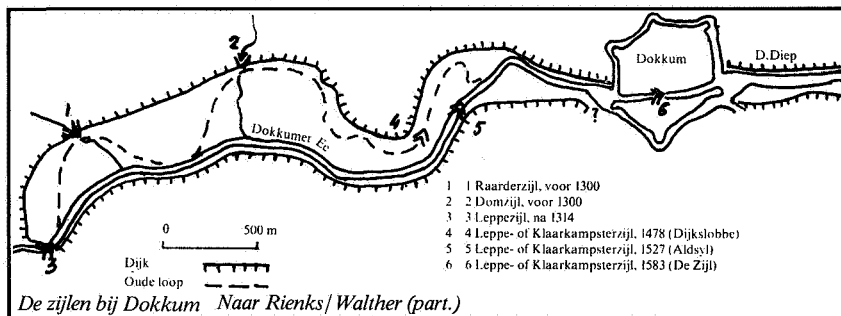
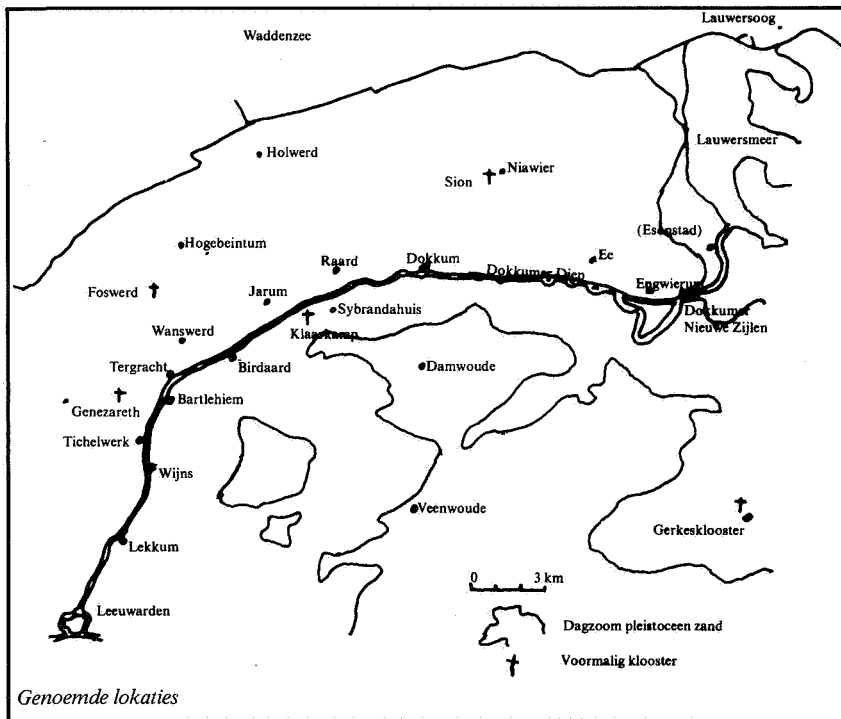
transgressie de zee via de pleistocene rivierdalen van de oer-Boorne en de kleinere rivieren Noord-Friesland binnen. Dit bemoeilijkte de afwatering en daardoor ontstond in de loop der tijd een 4 tot 8 meter dik veenpakket. Na een rustige periode trad er weer een transgressie op, de zee sloeg stukken veen weg en verwijfde de bedding van de riviertjes. Het gevolg was dat de riviertjes sneller hun water kwijt konden, dat daardoor het veen beter ontwaterde en, als gevolg daarvan, inklonk. Daardoor was de zee dan weer in staat het gehele veengebied te overstromen en met een laag klei te overdekken. Vervolgens herhaalde deze cyclus zich weer. Na een regressie volgde tussen 900 en 650 v. Chr. een transgressie waarbij een waddenlandschap met hoog opgeslibde kwelders ontstond. Voor het eerst, sinds de overstromingen begonnen, was het gebied toen weer voor de mens bewoonbaar. Bewoningssporen zijn o.a. aangetroffen bij Leeuwarden en Hogebeintum. Die mensen vestigden zich op de hoogste delen van de kwelders, op de oeverwallen langs de kwelderslenken. Terpen hoefde men niet op te werpen, die waren pas nodig toen de zee tijdens de volgende transgressie (ongeveer 300 v. Chr.) het waddegebied sterk aantastte. Een van de grotere geulen, waarin de Boorne uitmondde, verwijfde zich tot Middellzee-in-aanleg. Na een rustige tijd gedurende de eerste eeuwen van onze jaartelling, waardoor de Fiezen zich mede daardoor een tamelijk welvarend bestaan konden opbouwen, viel de zee het land weer binnen. Zo tussen de jaren 800 en 1000 na Chr. verwijfden bestaande geulen zich tot Lauwerszee en, onder andere, Dokkumer Diep. De gevolgen van deze laatste transgressie werden ingeperkt omdat de bewoners van dit gebied in het begin van de 10e eeuw leerden dijken aan te leggen.

De Ee was in die tijd een riviertje dat ontsprong in de buurt van Wanswerd, naar het zuiden stroomde en bij Leeuwarden in de Middellzee uitmondde. Een ander riviertje was de Dokkumer Ee. Dit begon in het Bornemeer bij Birdaard en mondde, na vereniging met een stroompje uit het Klaarkampster Meer, uit in het Dokkumer Grootdiep. Deze rivieren werden vermoedelijk in de 13e of 14e eeuw met elkaar in verbinding gebracht door een kanaal tussen Tergracht en Birdaard. Vervolgens ging het complex Dokkumer Ee - Dokkumer Grootdiep - Dokkumer Diep (de geul in de Lauwerszee) een steeds belangrijker rol spelen in de afwatering van Friesland.

Terpen en afgravingen

Het landschap waar de Dokkumer Ee doorheen loopt is van nature zeer vlak. Slechts twee reliëf-elementen vragen daarin onze aandacht, beide van menselijke oorsprong. Dat zijn de terpen en verscheidene laag gele-

gen gebieden. Het ontstaan van de terpen zal een ieder genoegzaam bekend zijn, de laagtes in de onmiddellijke omgeving van de Ee zijn gedeeltelijk klei-afgravingen, deels veenputten.

Vanouds is in de omgeving van de Ee klei afgegraven ten behoeve van de baksteenfabrikage. De vele kloosters in deze streek bakten hier hun kloostermoppen van. Ook schijnt er export van bakstenen te zijn geweest naar de Oostzee-landen. Dat de 'tichelwerken' hier al lang te vinden zijn bewijst het feit dat Floris V († 1296) van de hier gelegen kloosters een belasting-bijdrage in de vorm van bakstenen eiste. Tussen Wijs en Bartlehiem vinden we nog het gehucht Tichelwerk, zonder fabriek overigens. Die vinden we wel ten oosten van Dokkum, compleet met (kromme) schoorsteenpijp en droogrekken. Sedert ± 1970 funktioneert de fabriek echter niet meer als zodanig.

Snakkerburen

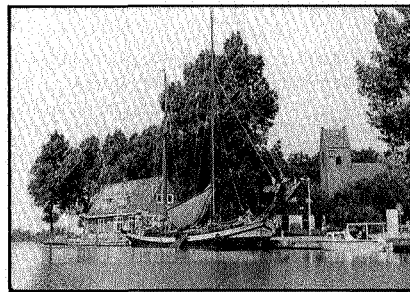
De veenafgravingen die verantwoordelijk zijn vooruitgestrekte laaggelegen gebieden zijn van wel zeer hoge ouderdom. Men groef veen af ten behoeve van de zoutwinning. Rond de Romeinse tijd gebruikte men daarvoor de briquettagetechniek; kleibakjes met zout water werden in met veen (turfs) gestook-

te oventjes geplaatst. Hierdoor verdampte het water en in de kleibakjes kristalliseerde het zout. Na de 11e eeuw paste men de methode van sel- of moertering toe. Hierbij werd door zeewater overstromd veen na droging verbrand. De as daarvan bevatte veel zout, deze werd weer opgelost in zeewater en vervolgens ingedampt. In de omgeving van de Dokkumer Ee is ongeveer 3000 ha veen vergraven, vaak onder zeer moeilijke omstandigheden. De vraag naar zout was in de Middeleeuwen kennelijk zo groot dat men zich niet ontzag om, bv. ten oosten van Ee, het veen van onder een 1,5 m dikke kleilaag weg te graven.

Beginpunt in Leeuwarden

De zuidwaarts stromende Ee mondt bij Leeuwarden met een delta uit in de Middellee. Zo rond het jaar 1000 na Chr. lagen daar drie terpen; één waarop later de Oldehove zou worden gebouwd in het westen, een noordelijke terp (omgeving Grote Kerkstraat) en een zuidelijke terp (omgeving Poststraat). Tussen die twee laatste terpen stroomde de, nu verdwenen, 'Olde Ee'. Deze Olde Ee splitste zich in twee armen. Eén arm liep langs de Eewal en splitste zich dan in twee kleine stroompjes. Die moeten hebben gelopen op de plaats van de huidige Bagijnesteeg en het Herenwiltje. De andere arm van de Olde Ee liep via de Kelders en het Naauw. De Voorstreek is waarschijnlijk een latere, in de 14e eeuw?, gegraven meanderbocht afsnijdend. De drie mondingen van de Ee (Herenwiltje, Bagijnesteeg en Naauw) kwamen uit in een kwelderkreek van de Middellee. We mogen aannemen dat de Nieuwstad op die plaats ligt. Aangezien de Kelders en de Voorstreek van nieuwe walkanten worden voorzien is het onmogelijk de tocht in de enig overgebleven monding van de Ee, het Naauw, te beginnen.

Daarom wordt de kano te water gelaten in de Noorder Singel en laten we de tocht officieel een aanvang nemen bij de plaats waar vroeger de Ee de stad binnenstroomde. Hier ligt nu de BB- en Marechausseekazerne.

Wijs

Op het hoekje staat een moderne bejaardenflat. Langs de Ee wordt drastisch gesaneerd. Veel gebouwen zijn in verval en/of gesloopt. De slogan '*Hans rot op*' komt bij een van de auteurs pijnlijk over. Een schrill contrast met deze rotzooi vormt het schoonmaakbedrijf LSB. Opvallend is dat na dit bedrijf het er veel netter uitziet, links met keurige woninkjes en rechts met loodsens. Oude fietsen en ander ijzerwerk steken ook niet meer boven water uit. Vlak voor de brug van de noordelijke rondweg ligt weer een bejaardencentrum, daarna de nieuwbouwwijk Bilgaard met zijn flats, scholen en een moderne kerk. Voorbij een oude stenen schuur begint rechts Snakkerburen, een karakteristiek woonbuurtje dat tot de gemeente Leeuwarden behoort en in 1975 door de gemeenteraad de officiële status van dorp heeft gekregen. Dat betekent dat de huizen in hun eigen omgeving zo blijven en gerenoveerd worden. Voor een van de gerenoveerde huisjes een kunstzinnige uiting bestaande uit

een fraai gekleurd bouwsel van ijzerwerk met daar bovenop een vogel. Na het laatste gebouw treffen we de eerste van een reeks leegstaande en vervallen fabrieken lang de hele Dokkumer Ee. De werkgelegenheid langs de rivier is er de laatste jaren bepaald niet op vooruitgegaan. Hier betreft het een voormalige oliefabriek. Daartegenover de eerste boerderij. We verlaten nu de eigenlijke bebouwing, aan de rechterkant bevinden zich nog enkele volkstuintjes. Links komt de Jelsumer vaart uit in de Ee, hier staan een aantal huizen met typische hoge hooischuren. Achter deze huizen bevinden zich veel kassen. Na een grote bocht zien we de kerk van het terpdorpje Lekkum en de rechts daarvan gelegen nieuwbouw. Lekkum ligt niet aan de Ee maar zo'n 150 m oostelijk daarvan. Er ligt ook voor Lekkum al een onbewoond terpje. De Dokkumer Ee is tot vlak voor Dokkum geheel onbedijkt. De rivier is hiet erg mooi met steile oevers en fraaie meanders. De oeverbegroeiing is prachtig met z'n vergeet-me-nietjes, lisdodden, akkerwinde, wilgen, riet en in het water dotterbloemen. De vogels die het meest opvallen zijn futen (met jongen op hun rug), scholeksters, wilde eenden en oeverzwaluwen. Mooi boerderijen met minder mooie ligboxenstallen staan aan weerskanten van de rivier. Op deze zonnige dag is het druk op het water, veel boten passeren ons, de meesten zijn motorboten. Ook het geweld van de F16 dendert een aantal keren over onze hoofden.

Wijns, een hechte gemeenschap

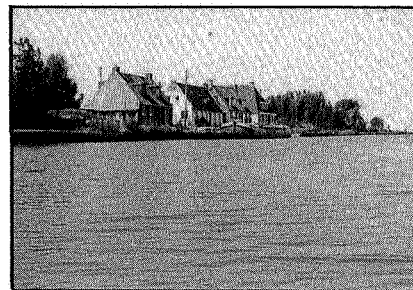
Wijns, het 25 huizen en ongeveer 10 boerderijen tellende dorpje, ligt aan de oostkant van de Ee. Er vallen drie dingen op. De kerk uit de 12e eeuw met de iets jongere toren. Volgens het ANWB-bordje op de kerk is het een laat-romaans kerkgebouw met half rond uit-

wendig driezijdig gesloten koor. De preekstoel en het doophek is volgens dezelfde informatiebron uit de 17e eeuw en in de toren hangen klokken uit 1711 en 1807. Het geheel is gerestaureerd van 1974-76. In de kerk wordt 1 keer in de 3 weken gepreekt en verder wordt het gebouw gebruikt voor concerten. Het tweede wat opvalt is de fraaie vierkante zuil van kunstenaar David van Kampen die op de vier zijden de geschiedenis van Wijns (Weningi van 500-1000, Winezi in 1250 en Winze in 1400) heeft uitgebeeld gelegen tussen het wad en de stad. De Dokkumer Ee is altijd een belangrijke schakel geweest voor Wijns met de rest van Friesland. Ook het café langs de Ee valt in het oog, des te meer omdat op het moment dat we aankomen varen een grote tweemaster afmeert en de bemanning - allemaal Duitsers - het terras bezet en vanaf hier met veel geschreeuw in het van algen-bleoi groen geworden water van de Ee duikt.

Kunstwerk te Wijns

Het dorpje telt 114 personen. De import uit Holland, die in Leeuwarden werkt, kan volgens de caféhoudster prima wennen in dit dorpje met z'n hechte gemeenschap. Het heeft nog een openbare lagere school met 14

Tichelwerk

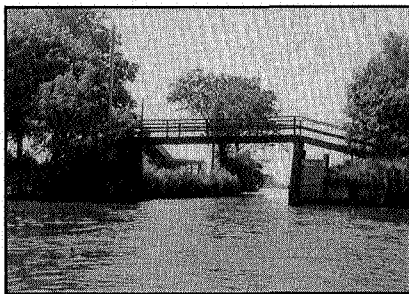
leerlingen. Behalve café en kerk is er nog een garage. Nieuwbouw mag er niet meer komen. Dit komt omdat het dorp gelegen is in de vliegroue naar het militaire vliegveld van Leeuwarden.

Een kilometer ten noorden van Wijns passeren we Tichelwerk, een woonbuurtje waarvan de naam ontleend is aan het ontgronden van deze streek. De klei werd gebruikt in de steenfabrieken. Door het aftichelen van de klei zijn er langs de gehele Dokkumer Ee laagtes ontstaan.

Daarna volgt het op een kruispunt van water-egen gelegen 'vermaledijde Bartlehiem', zoals Koen Verhoef het gehucht bij herhaling noemde tijdens de laatste elfstedentocht. Immers hier moesten de schaatsers uit Franeker via de Finkumervaart naar Dokkum en vervolgens van Dokkum naar Bartlehiem de Dokkumer Ee tweemaal schaatsen en bijna altijd één keer tegen de wind. De naam is afgeleid van het klooster Bethlehem wat hier heeft gelegen. Wel bestaat nog de polder

Bethlehem. Ook ten westen van dit fraaie plaatsje heeft een klooster gelegen nl. Genezareth. Het café doet geen dienst meer als zodanig, evenmin de zuivelfabriek. Beide zijn tweede woningen.

Een kilometer verder passeren we het gehuchtje Tergracht. Aan de rechterkant de schitterende boerderij Eastein. Links hiervan ligt de Ee die oorspronkelijk naar Leeuwarden stroomde. We verlaten hier die Ee en we volgen het kanaal in de richting van Birdaard. Het gegraven deel zal zo'n 7 à 800 m lang geweest zijn want de andere Ee ontsprong in het Groot Bornemeer (een boerderij ter plekke draagt de naam nog steeds). De witte watermolen 'De Olifant' heeft de gelijknamige polder waar het Groot Bornemeer in gelegen heeft, drooggemalen. Links is het terpdorpje Wanswerd duidelijk zichtbaar. Vanaf de zuidkant is de 13e eeuwse kerk met zadeldaktoeren en het ommuurde kerkhof vrij van bebouwing. Samen met de watermolen

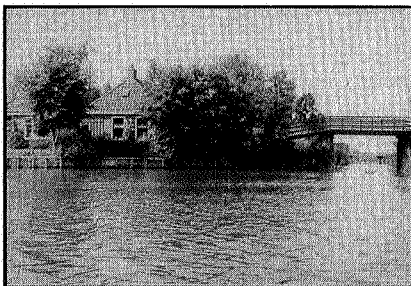

Bartlehiem

Victor is dit een fraai gezicht. Het oude jaagpad langs de Ee wordt op sommige plaatsen nog gebruikt als fiets- of wandelpad.

Welkom in Birdaard

Bij het binnenvaren van dit dorp zien we

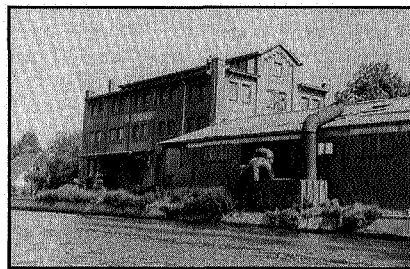
Tergracht

rechts eerst de oude verlaten meelfabriek 'De Eendracht' (momenteel in gebruik als mestdrogerij) en de vroegere zuivelfabriek. Het is geen hartverheffende aanblik, maar het bord 'Welkom in Birdaard. Gezellig winkelen' maakt veel goed.

De Dokkumer Ee doorsnijdt het dorp tegenwoordig. Tot 1974 lag Birdaard ten zuiden van de Ee en telde 563 inwoners, ten noorden van de Ee lag toen het dorp Wanswerd aan de Streek met 524 inwoners. Na 1974 heet het dorp aan weerszijden van de Ee Birdaard. Het ligt op een pleistocene opduiking en tot ongeveer 700 v. Chr. was de omgeving onbewoonbaar. Daarna vonden er kwelderafzettingen plaats, waardoor waarschijnlijk de eerste vestiging mogelijk werd. De terp is later verhoogd tijdens de transgressie-periode van 600-300 v. Chr. De straat aan de rechteroever heet ook hier Eewal. Op een bord staat een merkwaardige tekst: '1 brugwachter en 2 bruggen zijn geopend van 1 mei tot 1 oktober'. De eerste brug is de Steenhuizerbrug en de volgende is een moderne brug van de nieuwe rondweg. Hiertussen ligt aan de linkerkant de oude houtzaagmolen die in 1972 door brand verwoest is en die nu afgebroken wordt. In de Friesland gids voor reizenden

uit 1877 wordt Birdaard vermeld als 'ene aanlegplaats, bekend wegens de lekkere koffie'. Het huidige etablissement heet 't Hoekje' en daar wordt redelijk voedsel verschaft.

Even buiten Birdaard wordt gezuiverd afvalwater geloosd van de rioolzuiveringsinstallatie. Parallel aan de Ee loopt de Klaarkampsterweg, genoemd naar het beroemde klooster Klaarkamp dat zo'n belangrijke rol speelde op Schiermonnikoog. We varen eerst het Bildaarder tolhuis voorbij, tegenover het afvoerkanaaltje de Jordaan, passeren vervolgens een in verval zijnde Amerikaanse windmolen rechts, en links het vaartje naar het terpdorpje Janum. Aan het begin van dit vaartje staat een kapitaal huis. De terp van Janum is opgeworpen op een zandige laag. De romaanse kerk dateert uit ± 1200. Het

Birdaard

klooster Klaarkamp is waarschijnlijk de stichter van Janum. Na de restauratie is het kerkje in 1947 een uithof (museumkerkje) geworden van het Fries Museum.

Ik moge verteren als ik maar nuttig ben

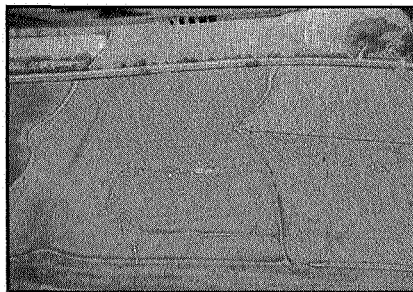
Tegenover het Smidshuis meren we af en lopen zo'n 400 m het land in en zien ten zuiden van de Klaarkampsterweg heel duidelijk de resten van het vroegere klooster liggen. Het terrein is duidelijk geaccentueerd.

Langs de weg bij een boerderij staat een grote zwerfkei ter nagedachtenis aan de monniken en lekebroeders van het klooster met het opschrift: *Terar dym prosim ofwel Ik moge verteren als ik maar nuttig ben.* Dit wordt ter plekke geïllustreerd door het verdroogde lichaam van een mol. Het Clarus Campus heeft bestaan van 1165-1582.

Geen enkel deel van Nederland telde in de latere Middeleeuwen zoveel kloosters als de streek tussen Vlie en Eems. Voor het gebied had dat grote gevolgen, de kloosters immers vormden een niet te onderschatten kracht achter de economische ontwikkeling van een regio; ze waren betrokken bij de strijd tegen het water, bij de bedijkingen en de ontginning van woeste gronden. Tevens vormden de kloosters de intellectuele centra van de streek.

Hoewel spoedig na de dood van Bonifacius in Dokkum een bedevaartsklooster moet zijn gesticht weten we daar weinig van. De geschiedenis van de kloosters neemt in Noord-Friesland pas goed een aanvang met de stichting in 1165 van het Klooster Klaarkamp, gelegen een kilometer of vijf ten zuidwesten van Dokkum.

Klaarkamp behoorde tot de Cisterciënserorde. Een orde gesticht in 1098 te Cîteaux als reactie op de verwereldlijking van oudere orden. Een belangrijke stuwende kracht achter de verbreiding van de orde is geweest Bernard van Clairvaux, de abt van het Cisterciënser klooster uit die plaats. In de naamgeving van Klaarkamp vinden we de relatie met Clairvaux terug (Clairvaux = Clara Vallis = heldere vallei. Klaarkamp = Clara Campus = helder/licht veld). De eerste abt van het klooster der Schiere Monniken hier was een zekere Eiso. Het klooster Klaarkamp is het moederklooster geweest van de nonnekloosters Sion te Niawier (Onze Lieve

Plaats van het vroegere klooster Klaarkamp

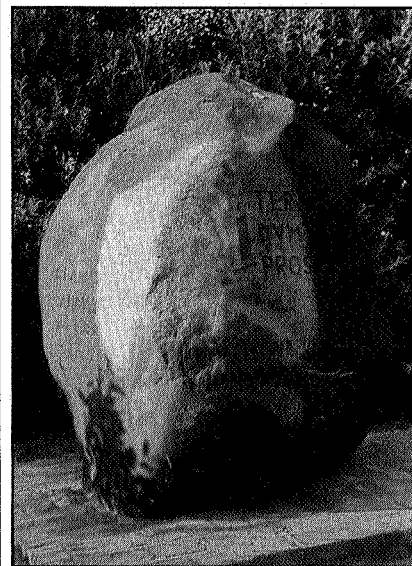
Vrouwe ten Dale) en Genezareth te Hallum en van de monnikenkloosters Bloemkamp te Hartwerd, Gerkesklooster bij Augustinusga en Adewert (Aduard). Vooral het klooster te Aduard is zeer machtig en beroemd geworden, het bezat uitgebreide bezittingen en was, vooral na 1450, een centrum van kunst en wetenschap op Europees nivo.

Van het klooster Klaarkamp zelf is helaas weinig bekend, het had enkele uithoven te Janum en te Veenwouden (de, nog betaande, Schierstins). Ook het eiland Schiermonnikoog behoorde tot de bezittingen van het klooster. Het zal wel een welvarend klooster zijn geweest. In de 2e helft van de 14e eeuw moet het veel te lijden hebben gehad van de strijd tussen de Schieringers en de Vetkopers die toen de Noordelijke Nederlanden teisterde. De kloosterlingen ontzagen zich daarbij niet ook elkaar naar het leven te staan. Zo werd Klaarkamp, behorende tot de Schieringers, aangevallen door de leden van het klooster Foswerd dat bij de partij der Vetkopers hoorde. Daarop lieten de aangevallenen zich niet onbetuigd en staken de kerk van het klooster Foswerd in brand. Ook de andere kloosters voerden onderling slag. Kortom, roerige tijden. In 1580 komt het einde, bij

decreet van de Staten van Friesland wordt de rooms-katholieke godsdienst afgeschaft en vervallen de, uitgebreide, kerkelijke bezittingen aan de provincie. Vele kloosters worden in de daaropvolgende jaren verwoest. Klaarkamp ondergaat dat lot in 1580 of 1582.

Iets zuidelijker ligt het Klaarkampstermeer, in deze zeer droge zomer geheel opgedroogd. Verderop ligt een eendekooi. Het kerkje van Rinsumageest is duidelijk zichtbaar. Nog verder liggen de bossen van de Wouden. Ten noorden van de Ee de terpdorpjes Genum, Reitsum en Lichtaard. Langs de Ee op een terreintje van de Marekrite zetten we de tent op en trekken de kano op de wal. De volgende morgen varen we door de Hoge Brug. Hier heeft al 700 jaar een brug gelegen. Het

Ik moge verteren . . .

stuk van de Dokkumer Ee dat we deze dag gevaren hebben is ook weer gegraven. Ten zuiden van Raard maakt de Ee een bocht naar het noorden. Aan de zuidoever ligt een duidelijke verhoging. Hier moet de beroemde Leppezijl hebben gelegen die is aangelegd in 1314. Vanaf hier heeft langs de rechteroever een zeedijk gelegen, de linkeroever is oude kweldergrond. Het eerste dijkrestant is iets stroomafwaarts zichtbaar na de boerderij met de merkwaardige naam Flewielen Kessen. Het is een prachtige dijk compleet met een afslagrand. Verderop bestaat de beschouwing langs de Ee uit gestort puin.

Plaats van de vroegere Leppazijl

Zijlen bij Dokkum

Enige kilometers ten westen van Dokkum hebben in de Middeleeuwen enkele sluisen (zijlen) gelegen waarvan het waard is de geschiedenis op te halen. Die geschiedenis toont ons op treffende wijze de technische beperkingen waaraan de bouw van sluisen en dijken in die tijd onderworpen was en illustreert tevens de machtspolitieke verhoudingen tussen kloosters, grietenijen en opkomende steden die ieder op eigen wijze hun belangen wilden veiligstellen.

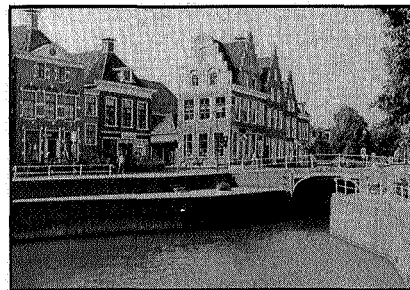
De na het jaar 1000 aan noord- en zuidzijde

bedijkte zee-arm van het Dokkumer Grootdiep liep vanaf de Lauwerszee nog een 5-tal kilometers ten westen van Dokkum door. Pas in de omgeving van Raard was de zeeinval zo getemperd dat de primitieve dijkbouw-technieken een afsluiting mogelijk maakten. Op die plaats lagen vóór 1300 twee zijlen, de Raarderzijl (waar ook de Dokkumer Ee door stroomde) en de Dom- of Damzijl. De toevoer van het water uit het oostelijk deel van Ferwerdadeel en de streek tussen Holwerd en Bornwird vond plaats langs kronkelende prielen waarvan vaak de loop in de tegenwoordige verkaveling nog terug te vinden is. In 1314 wordt door de grietmannen van de grietenijen die er belang bij hadden een overeenkomst gesloten met de abt van het klooster Klaarkamp; tegen ontvangst van 25 goudmark neemt het klooster aan op zijn kosten in plaats van de bovengenoemde oude sluisen een nieuwe, sterkere te bouwen. De Ee loost daarop voorlopig via die nieuwe Domzijl.

In het nabij het klooster gelegen Klaarkampstermeer ontsprong een riviertje dat samen met de langs Sibrandahuis lopende afwatering uit het Leppa-gebied (een oud rechtsverband omvattend de grietenijen Leeuwarderadeel, Idaarderadeel, Smallingerland en Tietjerkstradeel) via de Leppa-zijl afwaterde op het Diep.

Later, wanneer is niet bekend, werd tussen Smidshuis en de Leppa-zijl een kanaal gegraven waarin het water van de Dokkumer Ee, de Leppa, via de nieuw gegraven Geastemer Trekfeart, en het Klaarkampstermeer zich verenigden. Verder naar het zuiden werd tussen Tergracht en Birdaard een kanaal gegraven dat Ee en Dokkumer Ee met elkaar verbond. De reden tot al deze ingrijpende, en kostbare, waterstaatswerken zal wel geweest zijn dat Leeuwarden en omgeving door de

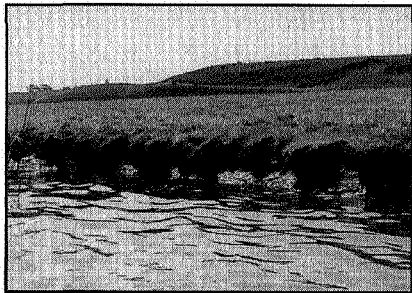
dichtslibbing van de Middellzee in de problemen kwam. Men had een betrouwbare afwatering en vaarweg nodig. Men meende die te vinden in de kanalisatie van de Dokkumer Ee. Doordat ook het Dokkumer Grootdiep dichtslibde bleef men echter afwateringsproblemen houden. In 1478 wordt daarom besloten de Leppa- of Klaarkampstersluis een eindweegs naar het oosten te verplaatsen.

Dokkum

Alweer neemt het klooster op zich een sluis te (laten) bouwen. Wel laat het klooster anderen voor de kosten opdraaien, van de 850 oude schilden gereed geld moest Leeuwarden 1/3 en de Leppa 2/3 betalen. De baten van de zijl, visserij en tol, kwamen ten goede aan het klooster! Voor het eerst is er sprake van een schutsluis, deze mat 6 × 6 m. Omdat de sluisen van (inlands) hout werden gemaakt hadden ze doorgaans geen lang leven. Ook krijgshandelingen wilden nogal eens verwoestend uitwerken. Na het beleg van Dokkum door de Geldersen (in 1517) en de Bourgondiërs (1523) was de sluis dan ook al onbruikbaar. Een nieuwe sluis wordt gebouwd (1527), wéér dicht bij de stad (op een plaats die nu nog bekend staat als Ald-syl). In 1583, na onteigening van de kerkelijke bezittingen, waaronder ook de sluis viel,

werd in verband met de fortifikatie van Dokkum de sluis naar binnen de stad verplaatst. Jan Claesz uit Harlingen (!) nam voor 10.000 caroliguldens aan een houten schutsluis te bouwen van 36 meter lang, met 2 paar vloeden I paar eb-deuren. De sluis werd overdekt. In 1757 werd de houten zijl door een stenen vervangen, deze ligt er nu nog. Ondertussen ging de aanslibbing van het Dokkumer Grootdiep door, herhaaldelijk traden door verwaarlozing van het dijkonderhoud overstromingen op. In 1729 wordt het Dokkumer Grootdiep ten oosten van Engwierum afgesloten. De aanleg van de sluizen te Lauwers-

Oude dijk langs Dokkumer Grootdiep

oog in 1969 mogen we beschouwen als laatste van de 7 bedrijven rond de afsluiting van de Dokkumer Ee.

Dokkum

Vanuit de verte vertoont Dokkum een tamelijk ongestoord, karakteristiek silhouet, de hoge toren van de R.K.-kerk, twee grote molens op de bolwerken, een watertoren uit het begin der 60er jaren. Veel groen. Een waarlijk gigantische CAI-mast werkt daardoor extra ontsierend.

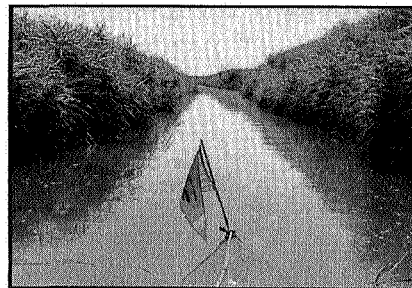
Langs de Ee industrieën en andere activiteiten die (vroeger) van vervoer over water af-

hankelijk waren. Lokaal enig lawaai; bij de metaalindustrie Prins dreunt en stinkt het dat het een lieve lust is.

Oud-Dokkum is nog geheel omgeven door grachten en bolwerken. Op twee daarvan staan grote stellingmolens. Onder twee bruggen door varen we de stad binnen, het Kleindiep heet het laatste stukje van de Dokkumer Ee. Aan het eind daarvan ligt de Zijl, een lange brug uit 1757 op de plaats van de vroegere 'echte' Zijl. Daarachter ligt het Grootdiep. Rond deze centrale wateren vertoont zich een opvallend gaaf historisch stadsgezicht. Ten noorden van de Zijl ligt het Stadhuis uit 1608. De antieke inrichting is een bezook waard. Daartegenover een aantal huizen met fraaie trapgevels (1622).

Dokkum is een oud stadje, in de 11e eeuw schijnt het juridisch al zelfstandig te zijn geweest. De eerste vermelding van een stadsbestuur stamt uit 1298. In 1579 sluit de stad zich aan bij de Unie van Utrecht, dit leidt tot het opwerpen van uitgebreide verdedigingswerken in de jaren 1581-1583; de reeds genoemde grachten en bolwerken. Bij het militair versterken hoort ook het binnen de stad brengen van de Klaarkampster zijl. Dan begint de bloeitijd voor het stadje. Van 1597 tot 1645 is hier zelfs de zetel van de Friese admiraliteit gevestigd. In het begin 17e eeuwse Admiraliteitshuis is nu het bezienswaardige stads- en streekmuseum gevestigd. Het altoos dicht-slibbende Dokkumer Grootdiep begint in de 2e helft van de 17e eeuw de stad parten te spelen, eerst vertrekt de Admiraliteit naar Harlingen, veel handelsactiviteiten volgen. Tot aan de 2e wereldoorlog kent de stad verder een weinig opwindende historie. Daarna ontwikkelt het zich weer tot industrieel-, verzorgings- en onderwijscentrum van regionale betekenis.

Voorbij Dokkum heet de rivier Dokkumer

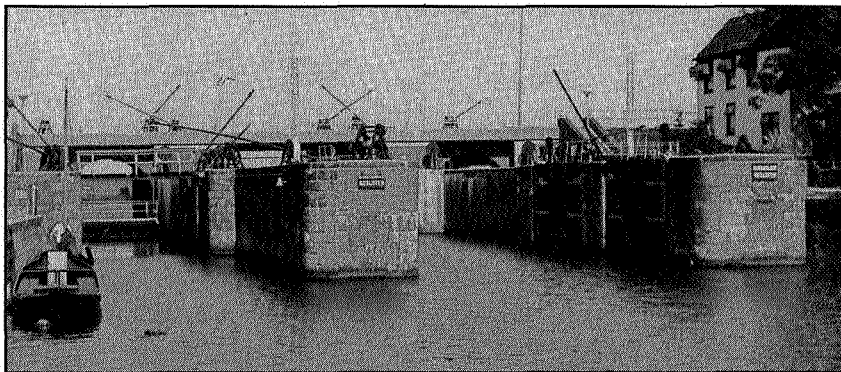
Oud Dokkumerdiep

Grootdiep die bestaat uit stukken natuurlijk water en gegraven gedeelten waar een stel meanders zijn doorsneden. Na het bowlingcentrum Dokkum - vroeger een landbouwopslagplaats - zijn aan de rechterkant zeer fraaie dijkrestanten te zien. Het gebied behoort tot de vogelbroedgebieden van Staatsbosbeheer. De oude steenfabriek is al 12 jaar dicht en wordt gebruikt als stalling voor auto's, boten en caravans, 'Ook uw boot halen wij in of uit het water' weet een bord te vermelden.

Bij een steenvak ten zuiden van het dorp Ee weer een verlaten steenfabriek. Hier zien we ook het eerste akkerland ipv. weiden die we vanaf Leeuwarden hebben aangetroffen. We volgen de oude loop van de rivier, hier geheten Oud Dokkumerdiep. Dit is een grote meander ten zuiden van Engwierum. Het begin is dicht begroeid met riet, de breedte bedraagt hier ca 3 1/2 m en de diepte ruim 1 m. De Oude en de Nieuwe Zwemmer stromen uit in dit gedeelte en daardoor wordt de rivier allengs breder.

Dokkumer Nieuwe Zijlen

Na een zware december-storm in 1717 waarbij de dijken van Oostergo veel te lijden

hebben gehad werd besloten het Dokkumer Grootdiep ten oosten van Engwierum af te sluiten. Niet dat dit een nieuw idee was, sedert 1584 werd er al over gepraat maar de overstromingsschade van de december-storm gaf de doorslag. Daarbij kwam dat vóór de 18e eeuw technisch niet goed mogelijk was zulke grote zeearmen af te sluiten. Zelfs voor die tijd was de aanleg van de Statendijk en de bouw van de sluisen te Dokkumer Nieuwe Zijlen een hele operatie, die de ontwikkeling van nieuwe technieken noodzakelijk maakte. Zo werden, bijvoorbeeld, voor het eerst bij deze dijksluiting zinkstukken toegepast (gevlochten rijshouten matten die na het afzinken met stenen de bodem tegen uitschuring moeten beschermen). De aanleg van de dijk stond onder leiding van Willem Loré, de architect van de uitwateringssluizen was een zekere Claes Balck. Het resultaat mocht er wezen, niet alleen werd een heel stuk kwetsbare kustlijn ingekort en ontstond een uitwateringscomplex wat ruim 240 jaar dienst deed, ook 66 bunder land werd ingedijkt. Alle in dit artikel genoemde sluisen verloren met ingebruikneming van de Dokkumer Nieuwe Zijlen hun functie. De zeedijken

Oude sluisen bij Dokkumer Nieuwe zijlen

werden tot slaperdijken die in de loop der tijd gedeeltelijk zijn afgegraven.

Vorbij de nieuwe sluisen, vlak bij de monding van het Dokkumerdiep in het Lauwersmeer, zou volgens de overlevering de verdwenen nederzetting Esonstad hebben gelegen. Een kroniek, in 1597 gedrukt, maakt melding van een stormvloed die in 130 deze stad zou hebben verzwolgen en waarbij 200.000 (!) mensen zouden zijn omgekomen. In het begin van de 50er jaren werden op de plaats waar volgens de kroniek Esonstad zou hebben gelegen vierkante en rechthoekige met klei dichtgeslibde kuilen aangetroffen die konden doorgaan voor sporen van verdwenen huizen. Afgezien van het feit dat noch de stormvloed van 1230, noch Esonstad ooit meer in de geschreven historie genoemd worden heeft onderzoek aangetoond dat de kuilen waarschijnlijk een gevolg zijn van het graven van veen voor zoutwinning. Esonstad, waaraan in het verleden herhaaldelijk hele polemieken gewijd zijn, kan daarom weer gevoeglijk in het archief van verzonnen kuriosa worden bijgezet.

Literatuur

- Buytenen, M. P. van, De Leppa, Dokkum 1944.
 Griede, J. W., Het ontstaan van Friesland's Noordhoek, Amsterdam, 1978.
 Mellema, L., Met kruis en ploeg, Drachten, 1961.
 Molen, S. J. van der, Karakteristieke Friese dorpen, Baarn, 1976.
 Rienks, K. A. en Walther, G. L., Binnendijken en slieperdijken yn Fryslan, Bolswert, 1954.
 Schuur, J. R. G., Leeuwarden voor 1435, Zutphen, 1979.
 Spahr van der Hoek, J. J., Undersyk yn de Noardeasthoeke, It Baeken, july 1970, Ljouwert.

Met dank aan de heer J. L. Beetstra uit Dokkum voor de door hem verstrekte informatie.

